

Teknolojik Gelişmelerin Kütüphane ve Bilgi Merkezlerine Etkisi (Yasalar Açısından Bir Yaklaşım)

Ayşe Üstün^(*)

Öz

Enformasyon teknolojisinin kütüphane ve bilgi merkezlerine girmesi ve uygulama alanı bulmasından sonra meydana gelen değişiklikler üzerinde durulmaktadır. Yeni teknolojinin kütüphane, kütüphaneci ve kullanıcı üzerindeki etkileri kısaca gözden geçirildikten sonra, bu teknolojinin sonucu ortaya çıkan sorunlara değinilmektedir. Enformasyon teknolojisinin uygulanması sonucu, kütüphane ve bilgi merkezlerinde, bilginin düzenlenmesi, değişimi, kullanımı ve ücretlendirilmesini içeren yeni yasal düzenlemelerin, yeni kuralların ve yeni anlaşma gereğinin duyulmakta olduğu anlatılmakta ve örnekler verilmektedir.

Abstract

As a result the introduction of information technology to libraries and information centers, and of its wide applicability, the changes that have taken place in these institutions are discussed. After briefly revising the impact of the new technology on the libraries, librarians and information users, the problems originating from this technology are mentioned.

As another problem that needs to be reinterpreted in libraries and information centers in the light of this technology, which has arisen from the application of information technology, the necessity to make new legal arrangements and to prepare new contracts and regulations regarding the usage, exchange, charge and copyright protection ect. of information is expressed and exemplified.

Giriş

Kütüphaneler, basılı kaynakları toplama, düzenleme ve yararlandırma biçiminde olan işlevlerini 20. yüzyılın ortalarına kadar büyük bir değişime uğramadan sürdürdüler. Bu kurumlar, uzun bir zaman dilimi içinde durağan yapıda ve pasif bir rolde idiler. Ancak teknolojinin bu kurumlar üzerinde etkisini gösterdiği 1960'lı yıllardan itibaren özellikle gelişmiş ülkelerde, büyük değişiklikler göze çarpmaktadır.

Sözcük anlamı teknik dil, ya da teknikle ilgili terminoloji olarak tanımlanabilen teknolojinin her alana büyük ölçüde etki ettiği; ancak bu değişimden doğal olarak en çok etkilenenlerden birinin kütüphane kurumu olduğu söylenebilir.

* İ.Ü. Mühendislik Fakültesi

Kütüphane ve bilgi merkezlerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen faktörlerden en belirgin olanları; ekonomik, teknolojik, sosyopolitik, kültürel ve demografik faktörlerdir⁽¹⁾. Burada bu faktörler tek tek ele alınmayacak, ancak bu alanda ekonomik faktör rolünün küçümsenemeyecek derecede önem taşıdığı bilinmelidir.

Yeni teknolojilerin ortaya çıkması ve uygulanması sonucu, kütüphane ve bilgi merkezlerinde yeni kavram, yeni yöntem, yeni örgütsel yapı ve yeni hizmet biçimleri gelişmiştir.

Dermenin gittikçe artan bir oranda elektronik ortama aktarılması, bu kurumların değişik bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Geleneksel kütüphane yönetim yapısına bir yenisi eklenmiş, bilgi kaynaklarının elektronik biçimde yönetimi gündeme gelmiştir. "Elektronik kütüphane" kavramı ile anılan bu merkezlerin özü, ortak çalışma, ortak kullanım, ortak anlaşma ve uygulamalara dayalı mantıksal bir yapıdır⁽²⁾. "Yapı" kavramı burada, sistem örgütü kalıbı içinde birbirine bağlı yaygın parçalardan oluşan bir bütün biçiminde tanımlanabilir. Bilginin sistem içindeki konumu elektronik olacağından bu tür sistemler "elektronik kütüphane" ya da "elektronik kütüphane sistemi" olarak anılmaktadır⁽³⁾.

Bir elektronik kütüphane şu bileşenleri oluşturur:

- Bölgesel ya da ulusal veri tabanları
- Ülke dışı istekleri karşılayacak uluslararası veri tabanları
- Kullanıcılar için kişisel sistemler
- Bilginin depolanması ve erişimi sağlayacak sistemler⁽⁴⁾

Sistem bileşenleri bir ya da daha fazla uçlar ve birbirine bağlı ağlarla birleştirilebilir. Esnek olan bu programlar, kullanıcı dileklerini yerine getirmeye, değişimi gerçekleştirmeye ve bir programdan diğerine geçmeye uygundur. İletilen veri; ister metin, ister resim, ses ya da başka bir öge olsun, sonuçta hepsi birer bilgi parçasıdır.

Bilgi hizmetleri sürecinde görülen bu hızlı yapı değişikliği ve sonuçlarındaki sorun ve zorlamalar, ancak, aynı hız ve etkinlikle sürdürülecek düşünce yapısı değişikliği ile yenilenebilir⁽⁵⁾.

Yeni Teknolojilerin Kütüphane ve Bilgi Merkezlerine Etkisi

İkinci Dünya Savaşı sonrası, teknolojik ve ekonomik büyüme dönemi olan ve 1950'li yıllardan itibaren giderek hızını artıran

kütüphane ve bilgi merkezlerindeki değişim ve gelişmeler dikkat çekicidir. Ancak bu etki, değişik ekonomik, sosyal ve kültürel faktörler nedeniyle çeşitli ülkelerde farklı biçimlerde görülmektedir. Çünkü bilginin toplumlar arasında kabul görmesi, değerlendirilmesi ve yorumlanmasında da farklılıklar görülmektedir.

Günümüzde, bilgi kaynaklarını toplayan, düzenleyen ve kullanıma sunan geleneksel kütüphaneler yerine, yeni bilgi medyalarına da geniş ölçüde yer veren erişime dayalı dinamik kurumlar oluşmaya başlamıştır.

"Yeni bilgi medyaları" kavramından, yalnızca elektronik bilgi taşıyıcılarıyla görsel-işitsel medyalar anlamı çıkarılmamalıdır. Şimdiye dek kütüphane ve bilgi merkezlerinde oluşan birikimin yeni medyalarla ya da teknoloji desteğinde yararlanılması, kullanılan sistem ve yöntemlerin değiştirilmesi de bu kavrama dahildir⁽⁶⁾. Herşeyden önce bilgi kayıt ortamlarında önemli değişiklikler görülmektedir. Geleneksel basılı ürünlere daha sonra mikrofilm, mikrofiş, band, film, plak, vb. materyal eklenmiştir. Günümüzde ise elektronik araç-gereç de bunlara dahil olmuş, manyetik disklerden, video disklerine ve kompakt disklere kadar çeşitli kayıt ortamları oluşmuştur. Bu ortamlara metin, ses, şekil ve görüntü kayıtları yapılabilmekte ve istendiğinde bu bilgilere erişilebilmektedir. Veri, yazı, ses ve görüntü biçimindeki bilgilerin yüksek kapasiteyle depolanması sağlanmakta, CD-ROM teknolojisi kullanılmaktadır.

Kütüphane ve bilgi merkezlerine teknolojinin girmesiyle ortaya çıkan önemli değişimler şu şekilde özetlenebilir:

- Kütüphane ve bilgi merkezlerine, basılı araç-gereçle birlikte elektronik biçimli bilgiye de geniş ölçüde yer verilmektedir. Buna bağlı olarak kütüphane fiziksel önemini yitirmiş, ancak bilgi hizmeti kavramı yeni bir anlam kazanmıştır. Geleneksel büyük örgütsel yapılanmalar, yerlerini esnek, ufak, ancak hizmet ölçüsü geniş, birçok yaygın erişim noktası bulunan örgütsel birimlere bırakmıştır.

- Yeni bilgi dünyası; kanun, tüzük, yönetmelik ve kurallarla yeni protokol ve anlaşmalar gerektirmeye başlamıştır.

- Yazılım endüstrisi kolunun doğması ve gelişmesine neden olmuştur.

- Kamu erişimli kataloglama (Online Public Access Catalogue) çevrimiçi tarama, elektronik yayıncılık gibi olanaklarla seçimli bilgi hizmetleri verilerek, bilgi arzı ve bilgi talebi öğelerinin birbirine yaklaşması sağlanmaktadır.

- Kullanıcı hizmetleri çeşitlilik, iş akımı hızılık kazanmıştır. Kullanıcının ya da belgelerin dolaşması yerine bilgisayar ve iletişim teknolojisinden yararlanılarak bilgi dolaşımına önem verilmekte, kullanıcının masasına kadar ulaşılmaktadır. Ancak bu arada kullanıcının da belirli bir donanıma sahip olması gerekecek, bilgi ile ilgili bazı ücret ödemeleri dışında ayrıca bir parasal gider sözkonusu olabilecektir.

- Kütüphanelerde işbirliği standartlaşma ve kaynak paylaşımı ilkeleri yeni bir anlam kazanmakta, geleneksel kütüphane kaynakları örgütü, bilgi örgütü biçimine dönüşmekte, dizinleme, thesaurus gibi kavramlarla bu alanlardaki çalışmalar önem kazanmaktadır.

İşbirliği konusunda, özellikle 20-25 yıldan beri, çağın koşullarına uygun bir yön vermek istenmekte; insangücü kaybı, kaynak israfı ve tekrarları önleyici önlemler alınmaktadır. Bu bağlamda, kütüphane kooperatifleri, üye kütüphanelere otomasyon, kütüphanelerarası ödünç verme, derme değiştirme vb. alanlarda yardımcı olmak üzere yeni teknolojiye dayalı olarak örgütlenmiştir⁽⁷⁾. Örneğin materyal ve uzmanlık paylaşımını sağlayan Research Libraries Group (RLG), kâr amacı gütmeyen hizmetlerini üyelerine ücret karşılığı sağlayan Online Computer Library Center (OCLC) ve Washington Library Network (WLN) gibi sistemler. Ayrıca kataloglama, materyal denetimi derme oluşturmada "anahtar teslimi" (kullanıma hazır) satan ticari bilgi firmaları da vardır⁽⁸⁾. Bütünleşik kütüphane sistemlerinin temelini oluşturacak sistemleri satan bu tür kuruluşlara örnek olarak Biblio-Techniques, Carlyle Systems ve Midwest Library Service gösterilebilir.

- Kullanıcı, bilgisayardan kaynakçasal kimliklerden başka, kitaplardan seçme parçalar, alıntılar vb. metinler de sağlayabilmektedir. Basılmış metinlerin ekranlara geçişi, okuyucu ile metin arasındaki ilişkiyi azaltacağı; etkileşim, metnin tümünde değil, yalnızca belirli bölümlerinde yoğunlaşacağından bilgi üretimi ve yaratıcı düşünce üzerinde olumsuz etki edeceği de düşünülebilir.

Kütüphane ve bilgi hizmetindeki yeni değişimin bir kısmı doğrudan ya da dolaylı olarak kullanıcıyı ekonomik yönden etkilediği bir gerçektir. Bilgisayar ve gelişmiş iletişim ağları aracılığıyla, bilgi karşılığında ücret ödeyen kullanıcı doğrudan ve vergi aracılığıyla da dolaylı olarak etkilenmiş olur.

Yukarı da maddeler halinde verilen bu değişimlerden, başta bilgi kullanıcısı ve kütüphaneci olmak üzere kütüphane ve bilgi merkezlerinin çeşitli ölçüsünde etkilendiği görülmektedir.

- Kütüphanecilik mesleği, daha aktif, daha anlamlı ve önemli görevlerle yeni bir kimlik kazanmaktadır. Kütüphanecinin, konu bilgisine, yabancı dil, hizmet sunma bilgi ve yeteneğine, bilgisayar kullanımı, bilgi hizmet biçimleri gibi farklı alanlarda bilgi sahibi olması gerekmektedir. Ayrıca yeni teknolojik bilgi ürünleri konusunda bilgilenmek ve bilgi ile kullanıcıyı dengelemek durumundadır. Yeni teknoloji, kütüphane için oldukça yüklü para getiren yer ve personel öğeleri bakımından kütüphaneyi kazançlı çıkarmaktadır.

Yeni Bilgi Hizmeti ve Yasal Sorunlar

Endüstri sonrası toplumlarda, bilginin gücü anlaşılmakta, birçok kimselerce bilgi "ticari bir meta" olarak görülmekte ve pazarlanmaktadır⁽⁹⁾. Diğer kaynakların aksine bilgi, daha geniş çaplı bir paylaşım ile tüketilmekte, diğer kaynaklara bakış açımızı belirlemekte ve biçimlendirmektedir⁽¹⁰⁾.

Gelişmiş ülkelerde, 1950'li yılların ortalarındaki çeşitli gelişme ve değişimlere uygun olarak bilgi düzenleme yasaları, kütüphane yasaları ve telif hakları (copyright) gibi yasalar da yeniden değerlendirilme ve gözden geçirilme gereği ile karşı karşıya kalmıştır. Başta ses ve görüntü kaydedicileri ile bilgisayarlar ve bilgi ağları olmak üzere çeşitli yeni bilgi kayıt ortamları aracılığıyla yoğun bilgi kullanımının doğurduğu sonuçlar yeniden değerlendirilmekte ve sorunlara çözüm getirci yasalar geliştirilmektedir.

Çağımız, bilgi sağlamada kütüphanelerle yarışan birçok ticari kurumları da beraberinde getirmiştir⁽¹¹⁾. Kütüphane, bilgi konusunda arz ve talep dengesini oluşturmada ve bilginin adaletli bir biçimde dağılımı ve korunmasında denge unsurudur⁽¹²⁾. Kütüphane hizmetlerinde "kazanç" amacı bulunmamaktadır. Ancak masraflar vardır. Örneğin bilgi taramalarında telif ücreti, bilginin kayıt sayısı ve formatlarına göre maliyeti ile iletişim hatları ücreti gibi giderlerdir. Otomasyonla ve yeni bilgi medyalarıyla bilgi kullanımında bilgi maliyeti yükselmektedir. Yayıncılarla ürün satıcıları, kullanıcılar ve kütüphaneler arasında; ücret, maliyet, hizmet vb. konularda uyum ve denge sağlamalıdır. Ulusal ve uluslararası bilgi satışı, değiş tokuşu, kiraya verilmesi ya da hibe edilmesine ilişkin sorunlar çıktıkça, yasalarda hızla değişiklikler yapılmakta ve çözümlenmektedir. Çağdaş toplumda hukukun genel işlevi, toplumsal adaleti sağlamaya katkı vermektir. Bu işlevlerden bir tanesi çağdaş teknoloji sorunlarına eğilmek ve en uygun çözümü getirmektir⁽¹³⁾.

Teknolojinin etkisiyle ortaya çıkan bir karmaşık sorun da gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri farklı biçimde etkileyen bilgi ticareti olgusudur⁽¹⁴⁾. Özellikle uluslararası düzeyde elektronik bilgi sağlama

olgusunun bu merkezleri son derece karmaşık bir duruma getirdiğini belirten Henriette, bu konudaki görüşlerini şu şekilde vurgulamaktadır: Bir ülkede yasalarla korunan kişisel bilgilerin, yasaları daha esnek olan başka ülkelere aktarılması sonucu haksız kazançlar sağlanabilmektedir. Bir ya da daha fazla ülkeye aktarılan, değişik güvenlik ve iletişim standartlarına ve anlaşmalarına bağlı olan verilerin izinsiz kullanımıyla bilgi tahribata uğramaktadır⁽¹⁵⁾ Bilginin serbestçe dolaşımını kısıtlamak demokratik anlayışla bağdaşmaz. Ancak elektronik bilgi teknolojisi, geleneksel bilgi işlemeden çok farklıdır. Bu olgu, bilgi işleme ile ilgili konularda önemli sorunlara sebep olur. Geleneksel bilgi yasaları, bilginin somut düzeni ve kurallarını içermektedir. Erdelez'in deyişi ile, "bilginin elle tutulmaz, gözle görülmez soyut"⁽¹⁶⁾ bir biçim alışından sonra güçlkle yasalara dayandırılabilir. Artık yeni bilgi işleme araçlarıyla bilginin çoğaltılmasından doğan sorunlara eğilme zamanı gelmiştir⁽¹⁷⁾. Bilgi sistemlerini koruyan ve dengeleyen öğelerden birincisi telif hakkı yasasıdır. İkincisi, telif hakkı yasasının koruduğu bilgiyi halkın çıkarları doğrultusunda geliştiren kütüphane sistemlerdir.

Telif Hakkı Koruması

"Telif hakkı" kavramını analiz etmek, felsefesini yapmak, kuramsal ayrıntılarına değinmek, ulusal ve uluslararası telif hakkı kuralları ve anlaşmalarını inceleyerek yorumlamak konumuzun sınırlarını aşmaktadır. Burada kavramın tanımlanması ve kısa tarihçesi verilmekle yetinilecektir.

Telif hakkı; kitap, makale, monograf v.b. basılı kaynaklarla, film, plak, resim, bant, videobant vb. görsel-işitsel araç-gereçlerle, günümüzde gelişmiş ülkelerde aynı kapsamda tutulan çağdaş teknoloji ürünlerinin (yazılım, veritabanı vb.) yazarına, ya da derleyenine ilişkin haklardır. Telif hakları sistemi bilgi derleyenine ya da satıcısına belirli bir sınırlama getirir. Ancak yayın sahiplerinin parasal çıkarlarını korur. Korumada amaç bilgiyi kamu malı olarak geliştirmektir.

Ülkemizde, matbaanın gecikmeli (257 yıl) olarak girişinden sonra telif hakları korunmasından söz edilmeye başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde (1857), "Matbaalar Nizamnamesi" ve daha sonra da "Telif Nizamnamesi" yürürlüğe girmiştir. Bu düzenlemelere göre yazarın izni olmadan eserin basılamayacağı kabul edilmiştir. "Telif Nizamnamesi", yazara hayatı boyunca eserini koruma hakkı tanımıştır⁽¹⁸⁾.

8 Mayıs 1910 tarihli "Hakkı Telif Kanunu"nun "en esası" telif hakları yasası olduğu görülmektedir⁽¹⁹⁾. Bu yasa 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanununun (FSEK)⁽²⁰⁾. yürürlüğe girdiği 1.1.1952 tarihine kadar geçerliliğini korumuştur.

Telif hakkı koruması, zamanla uluslararası anlam kazanmış, ülkelerin biraraya gelerek kararlar aldıkları ve çözümler getirdikleri anlaşmalara dayandırılmıştır. (Paris Sözleşmesi, Bern Birliği Sözleşmesi ve Stocholm Sözleşmesi gibi). Ülkemiz uluslararası korumaya, 1951 yılında 5777 sayılı Kanunla "Bern Birliği Sözleşmesi"ne katılmıştır.

Unesco'nun öncülüğü ile 1952 yılında Cenevre'de "Dünya Telif Hakları Sözleşmesi" imzalanmıştır. Bu sözleşme ile iki ayrı gruptaki devletler ve hukuk sistemleri arasında bir köprü oluşmuştur⁽²¹⁾. Günümüzde bu anlaşmalar yenilenmekte, yeni koşullara uyulanmaktadır.

Elektronik ortamda kopyalamanın kolaylığı ve yazılımda haksız kazançların gündeme gelmesi, telif hakkı sahiplerini doğal olarak önlem almaya zorlamıştır. Ancak bu bilgisayar ve haberleşme etkinliklerini olumsuz olarak etkilemeyecektir.

Araştırmacılar ya da yazarlar birlikte ortaya çıkardıkları çalışmayı tanıtırken "ortak yazarlık" kavramını kullanmaktadırlar. Elektronik ortamda insanları, ortak iş yaparken biraraya getiren öge haberleşme ağıdır. Bu da bilimsel ürünlerin ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu ortamda yazarların kimliği kısmen belirsiz kalmaktadır⁽²²⁾. Zor uygulanabilir olmasına karşın son yıllarda elektronik yayınlar bazı anlaşmalara dayandırıldı⁽²³⁾. Halkın video bantlarına ve yazılım programlarına olan ilgisi kütüphaneleri telif hakları kısıtlamalarını uygulamaya zorlamıştır⁽²⁴⁾. Çünkü her ikisi de orjinallerine ulaşıldığında kolaylıkla kopya edilip çoğaltılabilmektedir. Kütüphanelerde de olsa, CD-ROM, video-disk ve online hizmetlerinin genel olarak, telif hakları korumasını ve kullanım ve dağıtım üzerindeki kısıtlamaları kapsayan anlaşmalar vardır⁽²⁵⁾. Benzeri bir başka yaklaşım ise, yazılım paketindeki kartların geri verilmesi biçimindedir. Kullanıcıya yardım ya da konuyla ilgili son gelişmeler verilmeden önce bir anlaşma gerektiriyor ve belki de çok nazık bir biçimde, kütüphanelerin disk kapsamında olan bilgilerin sahibi olmadığı anımsatılıyordu⁽²⁶⁾. Online veri araştırma hizmetleri için bazı durumlarda yazılı bir anlaşma isteniyor, bazen de kişi online bağlandığında ekranda, telif hakları koruma ve kullanımıyla ilgili kısıtlamaları belirten bilgi beliriyordu. Veritabanlarının kullanımında "veri tabanı sağlayıcı koşullar" listesine göre çeşitli biçimlerde veritabanı derleyicisinden izin alınması gerektiği belirtilmektedir. Kimi yayıncılar; eğitimsel kurumlar, kütüphane ve kütüphaneciler için özel sorumluluklara yer verilmektedir. Örneğin, bilimsel bir yayıncı tarafından üretilen ve çok kullanılan bir veritabanı anlaşmalarında şöyle denilmektedir:

"Kütüphaneciler ve araştırmacı olan bilgi kullanıcıları, basılı biçimde ya da manyetik yayın araçları üzerinden, araştırma sonuçları tek nüsha olarak alabilirler, başvuranlardan, telif haklarını unutmamaları rica olunur"⁽²⁷⁾.

Elektronik kopyalama ve bilgi aktarma olgusunun kütüphaneci ve yayıncılara bazı sorunları beraberinde getirdiği görülmektedir. Yazılım, veritabanları ve optik bilgi ürünleri sorunları İngiltere ve Avrupa Yayıncıları tarafından tartışılmakta⁽²⁸⁾; bu konuda, eserin niteliği ile kullanılan araç-gereç farklılıkları da göz önünde bulundurulmaktadır. Örneğin bir kitabın kopya edilmesinin yazarına getireceği zararlar, bir video bant kopyasının ürün sahibine getireceği zarar birbirinden farklıdır. Çünkü video pazarı daha sınırlıdır.

Hızlı gelişmeler, Avrupa Topluluğu bilgi ürün ve hizmetlerinde de varolan yasal yapıyı yetersiz hale getirmiştir. Avrupa Topluluğu Coğrafi Bilgi Sistemi (Geographic Information Systems) GID, uydu aracılığıyla erişilen çağdaş bilgi sistemidir. GIS, ürünlerini yasal olmayan kopyalamaya karşı koruma gereksinimi duymuştur⁽²⁹⁾ Çünkü yasal olarak korumasız kalan veritabanı verilerinin haketmemiş olanlarca satın ya da dağıtım tehdidiyle karşı karşıya kalacağından hiçbir veritabanı derleyicisi bilgi ticareti ile uğraşmak istemeyecektir. Komisyon (Commission of the European Communities) üye ülkelerin yasalarıyla uyum ve denge sağlayarak bilgi ürünlerini koruyacak yeni bir yasal ortam oluşturma yolunda çalışmalarına başlamıştır⁽³⁰⁾. Yasanın amacı, telif hakları konusunda diğer Avrupa ülkelerindeki bilgi dolaşımını baştan başa tartışmak, yeniden yorumlamak, yeni gereksinimlere uyarlamak ve topluluk hedefine uygun olarak bilginin dolaşımını sağlamaktır. Varolan sistemde Avrupa ülkeleri ile İngiltere ve ABD arasında uyumsuzluk görülmüştür. Bu uyumsuzluk, ülkelerdeki yasal, kültürel ve geleneksel farklılıkların sonucudur. Yani üye ülkelerin koruma düzeyinin eşit olmadığı sonucuna bağlıdır. Teklif edilen (CEC) Telif hakları yasası ile, ticari ve kamu veritabanı dağıtıcılarının yeniden düzenlenmesi, ücretlendirilmesi ve dengelenmesi sağlanacaktır.

ABD'de yürürlükte bulunan "Adil kullanım yasası" yeni gelişmelere karşı zaman zaman yeniden gözden geçirilmekte ve düzeltmeler yapılmaktadır. Yasada ayrıca neyin adil kullanım olduğu ve neyin olmadığı tanımlanmakta ve örneklerle açıklanmaktadır⁽³¹⁾. Yasanın 108. maddesi belirli tipteki kütüphanelere verilen kopya etme ya da çoğaltma ile ilgili bazı önemli maddeler içermekte, çoğaltımına izin verilen ve verilmeyenler, belirtilmektedir. Son iki yılda telif hakları politikası geliştiren okul, kolej ve kütüphanelerin sayısında önemli artışlar görülmektedir⁽³²⁾. Yasa, kütüphaneyi de kapsamında tutmakta, uyulması gereken bazı kurallar koymaktadır.

Avustralya'da aynı şekilde, yeni telif hakları inceleme komitesi

kurulmuş ve yeni değişimlerin getirdiği boşluğu kapatıcı önlemler gündeme gelmiştir. Avustralya Telif hakları yasası 1968 ve 1980'de yeni çözümlerle yeniden ele alınmış ve güncelleştirilmiştir⁽³³⁾. Kütüphanede kopyalama konusunda da bazı maddeler bulunmaktadır.

Bilgi sorunlarını çözümüyle yolunda üç genel yaklaşım getirilmektedir. Bunlardan biri, varolan yasal sistemlerin yeni koşullara uyarlanması; ikincisi yeni yasal sistemlerin oluşturulmasıyla sorunların çözümlenmesi ve sonuncusu da, yeni bir yasa bilim dalı içinde sorunların çözümüdür⁽³⁴⁾.

Birinci yaklaşıma göre, bilgi teknolojisinin özel bir yanı yoktur. Geleneksel yöntemler günün koşullarına uyarlanabilir. İkinci yaklaşımda ise, ortaya çıkan sorunlar, varolanlardan çok farklıdır. Bu nedenle yeni sorunlara uygun yasal koruma sağlamak için varolan yasal sistemlerin çeşitlenmesi ya da yorumlanması, değiştirilmesi çok güç, hatta olanaksızdır. Bu araç-gereçler körlenmiştir. Bunları işler hale getirmek için çok kesip yontmak gerekmektedir. Ayrıca yasa yapımcılarının, varolan yasaların ıslahında çok yavaş davrandıklarını, ama yeni yasaların sunulmasında daha istekli oldukları tartışılmaktadır. Bilgi teknolojisindeki değişimlere uygun çözüm yollarıyla ilgili üçüncü yaklaşım yeni bir bilim dalının kurulmasını ölmektedir. Varolan ya da yeni yasalarla, bilgi teknolojisiyle ilgili sorunlara, sürekli olarak eğilme olanağı doğacaktır. Bu bilim dalı için yeni bir kavram ("Bilgisayar hukuku", Bilişim hukuku", ya da "Bilgi hukuku") bulunmalıdır⁽³⁵⁾.

Türkiye'de Durum

Ülkemizde bilgi hizmetleri ve denetimi alanında çeşitli sorunlar bulunmaktadır. Üretilen bilgiler hızlı bir biçimde, eksiksiz ve zamanında duyurulmaktadır.

"Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu"⁽³⁶⁾ Türkiye'de basılan tüm bilgi kaynaklarının belirli kütüphanelerde toplanmasını öngörmekte ise de, yasanın, günün koşullarına uygun olarak yenilenmemesi, uygulama etkinliğini yitirmesine neden olmaktadır. Bu yasa gereği toplanan kaynaklarla oluşturulan Ulusal Bibliyografyanın da güvenilir olduğu söylenemez. Bu "Bibliyografya" ile ulusal kaynakların hızlı bir biçimde duyurulması da mümkün olmamaktadır. Ayrıca derleme kapsamına alınmayan yeni bilgi medyaları (görsel-işitsel araç-gereçler) de Bibliyografyaya girememektedir. Kısaca özetlenirse, ulusal düzeyde kaynakçal bilgi denetiminin sağlam, güvenilir ve hızlı bir biçimde gerçekleştirilemediği görülmektedir⁽³⁷⁾. Aynı ayrı özel alanlarda kaynakçal çalışma ve yayınların tanıtımı, acele duyuru için yeterli olmamaktadır⁽³⁸⁾.

Görüldüğü gibi ülkemizde, bilgi denetimi, çağın gereklerine uygun olarak bilgi alanlarında bir altyapı oluşturulamamış olduğu için sağlıklı sayılmaz⁽³⁹⁾.

Türkiye'de çeşitli bilgi merkezleri, ya da kütüphaneler aracılığıyla verilen bilgi hizmetlerinde birbirinden farklı iki yapı sergilenmektedir. Bir taraftan, geleneksel anlamda (kaynakların saklanıp depolandığı, gerektiğinde kullanıldığı) kütüphanecilik uygulamasının, diğer tarafta değişim ve gelişimlere uygun olarak çağdaş teknolojiye dayalı olarak kütüphanecilik hizmetlerinin sürdürüldüğü görülmektedir. Birçoğu yurt dışında üretilen veritabanlarından yararlanmaktadır⁽⁴⁰⁾. (Örneğin YÖK Dokümantasyon ve Uluslararası Bilgi Tarama Merkezi ve Hacettepe Üniv. Kütüphanesi, DIALOG; TÜRDOK, DIALOG, ESA/IRS ve BRS gibi veritabanları kullanılmaktadır.) Bu hizmetlerin alımında birçokları; işbiliği, standartlaşma ve kaynak paylaşımı ilkelerinden uzak, değişik kuruluşlarca zaman zaman tekrarların yapıldığı da görülmektedir. Bu kütüphanelerin kaynakçasal kimliklerinin bilgisayara yüklenmesinde gerekli kataloglama yazılımını bağımsız olarak üretmeye çalışması⁽⁴¹⁾, düzeltilmesi güç gibi değişimine uygun bir MARC (TürkMARC) oluşturulmalıdır.

Bilginin parayla alınıp satılan bir olgu alabileceği görüşü, ülkemizde de benimsenmektedir. Kütüphanenin, herkesçe ücretsiz ve eşit olarak yararlanılabileceği bir kurum olduğu, bilginin ücret karşılığında satılamayacağı gibi ilkeler, bilgi teknolojisinin kütüphanelere girişi ile birlikte önemini yitirmiştir. Gelişmiş ülkeler, bilgi bankalarından çeşitli bilgi ve verilerini dış ülkelere satarak bilgi endüstrisini geliştirmişlerdir. Bugün dünya ekonomik alanda bir bilgi ticareti değişimi ve kullanılması söz konusudur⁽⁴²⁾. Türkiye'nin son derece pahalı bir ürün olan bilginin alıcısı durumunda olması⁽⁴³⁾ şanssızlıktır. Ülkemizde de bilgiye duyulan gereksinim arttıkça, bazı büyük özel ve kamu kuruluşları, çeşitli konulardaki bilgiyi depolayarak isteyenlere bir ücret karşılığı vermeye başlamışlardır. Bilgi bankaları evlere ve firmalara olduğu kadar kütüphanelere de hizmet vermektedirler⁽⁴⁴⁾.

Yasa, tüzük, yönetmelik ve benzeri örgütsel düzenlemeler, kütüphane ve bilgi merkezlerinin önemli koruyucularıdır. Ülkemizdeki kütüphane ve bilgi merkezlerinin genel anlamda yasal güvence altında olduğu söylenemez⁽⁴⁵⁾. Çünkü, Milli Kütüphane ve TBMM Kütüphanesi dışında, doğrudan kütüphaneleri ilgilendiren yasalar bulunmamaktadır. Ancak kütüphanelerle de dolaylı olarak ilişkili olan bazı yasa, tüzük ve yönetmelikler vardır ki bunların, geleneksel yollarla verilecek kütüphane ve bilgi hizmetlerinin karşılanmasında dahi yetersiz kalacağı açıktır. Bazılarının ise hizmetler üzerinde olumsuz etkileri vardır⁽⁴⁶⁾.

Ülkemizde zaman zaman uzmanlarca hazırlanmış yasa tasarımları bulunmaktadır. Konu gündeme gelmekte, incelenmekte ve üzerinde çalışmalar yapılmakta, ancak yasalaşarak yürürlüğe girememektedir⁽⁴⁷⁾.

Sonuç

Çağımızda; kütüphane, bilgi merkezi ve benzeri kurumlar, çeşitli etkilerle ve en önemlisi teknolojinin etkisiyle fiziksel ve anlamsal bakımdan büyük değişime uğramıştır. Çeşitli bilgi kayıt ortamları gelişmiş, bu ortamlarla hizmet için değişik araç-gerece gereksinim duyulmuştur. Çağdaş derme ve çağdaş teknoloji, bilgiden ücret karşılığı yararlanmayı getirmiştir. Kütüphane ve bilgi merkezleri yanında, bilgi ticareti ile uğraşan kamu ve ticari kuruluşlar oluşmuştur. Bunun sonucu olarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri farklı biçimlerde etkileyen yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Kütüphane ve bilgi merkezlerinde varolan yasalar, bu sorunları karşılamayacak duruma gelmiştir. Özellikle gelişmiş ülkelerde, bugüne kadar hiç gündeme gelmemiş olan bir sorun ortaya çıkmış, kütüphaneler bile telif hakları kapsamında düşünölmeye başlanmıştır.

Ülkemizde geleneksel anlamdaki hizmetleri; yönetim, örgütsel yapı, personel durumu, işbirliği ve uyum, standartlar vb. konuları belirleyen kütüphane yasaları çıkmadan, yeni teknolojiye dayalı kütüphaneler oluşmaya başlamıştır. Varolan ve birçoklarınınca sürekli dile getirilen sorunlara, daha önce gelişmiş ülkelerde gördüğümüz biçimde teknoloji ile birlikte gelen yeni sorunların da eklenmekte olduğu unutulmamalıdır. Bu bakımdan, yeni kütüphane ya da bilgi yasalarının düzenlenmesinde, bu tür teknik ya da hukuksal sorunları da kapsayacak biçimde ele alınmalıdır. Varolan yasalar da, yeni kullanımları düzenleyecek ve dengeleyecek biçimde yeniden gözden geçirilmelidir. Bilgi ürünü hak sahipleriyle bilgi sağlama merkezleri ve tüketicilerinin yasal çıkarlarını dengeleyici, bilgi endüstrilerini geliştirici yollar aranmalıdır. Bilginin, sorun yaratan bir alan olmadığı, aksine onunla birçok sorunun çözüme kavuştuğu bilinmelidir. Ancak hızlı değişime yasal çözüm bulmak, hukukçuların, ilgili kurumların ve yasa yapımçıların görevidir. Onlar, "bilgi çağı"nda, bilgi sorunları ile daha çok ilgilenilmesi gerektiğini unutmamalıdır.

Notlar

- 1- John Martin. "Factors affecting the future of libraries" *Aslib Proceedings*. 43. 9 (1991)
- 2- John R. Garrett - Patrice A Lyons. "Toward an Electronic Copyright Management Sistem" *J. Amer. Soc. of INT. Sci.* 44, 8 (1993)

- 3- A.y.a.s.
- 4- A.y.s.469
- 5- Bernd Dugall. "Herausforderung an die Bibliotheken durch moderne Informationsmedien" **ZFBB**, 39, 1 (1992), s.27.
- 6- A.y.a.s.
- 7- Marty Bloomberg - Edvard Evans. **Kütüphane Teknisyenleri İçin Teknik Hizmetlere Giriş** Çev.: Nilüfer Tuncer. Ankara, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1989, s.32
- 8- A.y.s.33
- 9- Tülin Sağlamtunç. "Türkiye'de kütüphanecilik eğitiminde gerçekleştirilmesi zorunlu aşamalar" **Türkiye'de Kütüphane Alanında Teori - Uygulama İlişkisi Sempozyumu** (7-8 Mayıs 1987 İstanbul) Haz.: Meral Alpay. İstanbul, Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü, 1988, s.229
- 10- Kevin McGarry. "Belgebilim alanında gelişmeler" Çev.: Nur Ünal. **Kütüphanecilik Dergisi**, 1 (1987)
- 11- Silvia Faibisoff - J. Willis Deborah. "Public Library Adult Learning Centre Renewal" **Public Library Quarterly**, 9, 2 (1989), s. 54.
- 12- Meta Nissley. "Librarians, Publishers and the New Media" **Legal and Ethical Acquisition**, 12, 1 (1990).
- 13- Sandra Erdellez. "Computer Law, Informetrics Law or Information Law?" **Information Age**, 12, 4 (1990)
- 14- Henriette Avram. "The Impact of Thecnology on Legislation Affecting Libraries" **IFLA Journal**, 6, 1 (1980). s. 8
- 15- **A.y.** s. 9
- 16- Erdellez. **a.y.** s. 224
- 17- **A.y.** a.s.
- 18- Dursun Yurtsever. **Eser Sahibi ve Hakları**, 2.Bs., İst..İ.Ü. Siyasal Bilimler Fak., 1984.s.27-40
- 19- **A.e.** a.s.
- 20- Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu. T.C. Resmi Gazete 13.12.1951, sayı: 7981 ve 2936 sayılı FSEK'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve Kanuna iki geçici madde eklenmesi hakkında Kanun. T.C. Resmi Gazete 3 Kasım 1983, sayı: 18210
- 21- Yursuvat. **a.e.** a.s.
- 22- Scott Bennett. "Copyright and Innovation in Electronic Publishing: A Commentary" **J. Academic Librarianship**, May 1993.
- 23- **A.y.** s. 89
- 24- Nissley, **a.y.** s 72
- 25- **A.y.** s. 75
- 26- **A.y.** a.s.
- 27- **A.y.** a.s.
- 28- **A.y.** s. 81
- 29- X.R. Lopez. "Database Copyright Issues in the European GIS Community" **Government Information Quarterly**, 10, 3 (1993).
- 30- **A.y.** a.s.
- 31- Ivan R. Bender. "Copiright Law and the Newer Technologies" **Wilson Libr. Bull.**, June 1993

- 32- **A.y.** s. 47
- 33- Philip Griffith. "Copyright and the New Technology" **Libraries After 1984: Proceeding of the LAA/NZLA**
- 34- Erdellez. **A.y.** s. 224
- 35- **A.y.** s. 225
- 36- Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu. No. 2527. T.C. Resmi Gazete, 2 Temmuz 1934.
- 37- Özer Soysal. **Türkiye'de Çağdaş Bibliyografik - Dokümanter Hizmetlerin Gelişimi.** Ankara, A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, 1983, s. 20-21.
- 38- **A.e.** s. 27-33
- 39- Berin U. Yurdadoğ. "Türkiye'de Bibliyografik Denetim ve Kaynakların Paylaşım Sorunları" **A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü XXV. Yıl Anı Kitabı.** Ankara, A.Ü. Kütüphanecilik Bölümü, 1970-1980.
- 40- Nilüfer Tuncer. "Kütüphanelerde Bilgisayar Kullanımının Getirdiği Sorunlar" **TKDB**, 35, 2 (1986), s. 14.
- 41- Sönmez Taner. "Bilgi Olayına Çağdaş Yaklaşım" **TKD 40. Yıl Kütüphanecilik Kurultayı (30 Kasım - 1 Aralık 1989 - Ankara).** Ankara, Türk Kütüphaneciler Derneği, 1990.
- 42- Mustafa Akbulut. "Teknolojik Gelişmelerin Bilgi Denetim ve Yayımlarına Etkisi" **Bilgisayar**, 8, 49 (1985), s. 34.
- 43- Sağlamtunç. **a.y.** s. 230
- 44- Mustafa Akbulut. "Bilgi Sistemleri ve Veri Bankaları", **Bilgisayar**, 8, 51 (1985), s.90.
- 45- Bengü Çapar. "Planlı Kalkınma Döneminde Kütüphane Hizmetlerine Yasalar Açısından Genel Bir Bakış" **TKDB**, 30, 1 (1981).
- 46- Özer Soysal. "Türk Kütüphaneciliğinin Tüzel Yapısı" **Fırat Üniversitesi Ed. Fak. Dergisi**, 1 (1981), s.19
- 47- Kültür ve Turizm Bakanlığı, **Kütüphanelerde Yasal Düzenlemeler ve Standartlaşma Komite Toplantıları (Ankara, 23-25 Şubat 1988)**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1988
- Millî Eğitim Bakanlığı, **Kütüphaneler Komitesi Raporu.** Ankara, M.E.B., 1961.